

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.7/.9:002(=411.16)

Батанова Тетяна Олександрівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8407-9649>,

наукова співробітниця,

відділ фонду юдаїки,

Інститут рукопису,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: Batanova@nbuv.gov.ua

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ЧАС ВІЙН: ЮДАЇКА В НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Фонди юдаїки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського є невід'ємною складовою культурної спадщини України, а їх збереження завжди було одним із важливих завдань Бібліотеки від дня її заснування у 1918 році.

Ключові слова: культурна спадщина України, юдаїка, документи, історія, війна, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Збереження національної культурної спадщини, що перебуває під загрозою зникнення під час війни, набуває особливого значення для вчених, митців, державних і громадських діячів. Під час Першої світової війни було зібрано зокрема й частину унікального зібрання документів з історії та культури єврейства (рукописів, періодичних видань, книг, записів музичного фольклору), які нині зберігаються у відділі фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ВФЮ ІР НБУВ). Як приклад можемо згадати титанічну роботу С. Ан-ського у час його етнографічних експедицій 1912–1914 років, а також бібліотечну та архівну діяльність їдишистської організації «Культур-Ліга», створеної у січні 1918 р. у Києві.

Наприкінці Першої світової війни, у 1918 р., починається інституційна історія фондів юдаїки НБУВ разом із заснуванням Національної Бібліотеки Української Держави (згодом – Всенародньої бібліотекою України, пізніше – Бібліотеки Академії наук). Фундатори Бібліотеки, вчені Агатангел Кримський та Володимир Вернадський, добре усвідомлювали мету й завдання національної книгозбірні, а тому цінували розмаїття історико-культурної спадщини України. У Бібліотеці було утворено спеціальний сходознавчий відділ «Orientalia» з підвідділом «Hebraica-Judaica», який очолив видатний професор Яків Ізраельсон і недовго, але плідно, працював із зібранням гебраїки.

Під час Другої світової війни, культурні цінності з музеїв і бібліотек на окупованих територіях сучасної України зазнали значних втрат: радянська влада здійснила лише часткову евакуацію музейних і бібліотечних фондів, а політика Третього Рейху, окрім антисемітизму, серед іншого включала вивезення найбільших цінностей з окупованих територій до Німеччини. Для оцінки, відбору й подальшого перевезення культурних цінностей було створено спеціальний Оперативний штаб Альфреда Розенберга, а також різноманітні робочі групи та загони з цього питання. Музейна, архівна та бібліотечна юдаїка не стала винятком, радше навпаки: зважаючи на послідовну нацистську антисемітську політику, пошук та вивезення єврейської книжкової та рукописної спадщини відбувалися для створення в Німеччині спеціальної бібліотеки Інституту дослідження єврейського питання Вищої школи НСДНП у Франкфурті-на-Майні.

З Бібліотеки Академії наук (далі – БАН) УРСР було вивезено великі частини колекцій юдаїки-гебраїки, зокрема й фондів, що надійшли в 1930-х роках під час ліквідації єврейських наукових установ і громадських організацій, наприклад, ліквідованого у 1936 р. Інституту єврейської пролетарської культури. До початку німецько-радянської війни ці фонди юдаїки, передані БАН, на жаль, не встигли до кінця опрацювати.

З монографії вчених Любові Дубровіної та Олексія Онищенка «Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 1941–1964» (Київ,

2003. С. 45–67) дізнаємося, що у 1942 р. з приблизно 250 тисяч примірників з єврейських колекцій Подільської філії БАН (а серед них і приблизно 50 тисяч фоліантів рабиністичної літератури), майже половину примірників не було заінвентаризовано, лише на 50 тисяч одиниць було складено картотеки, а приблизно 25 тисяч потребували впорядкування й первинного опрацювання. Відсутність облікових даних станом на 1941 р. не дає можливості встановити точної інформації про втрати під час війни. Лише у перші дні окупації команда Кюнсберга вивезла понад 60 тисяч томів єврейської літератури безпосередньо з фондів БАН. Так само зараз важко встановити кількість втрат у час окупації із фондів колишньої Центральної єврейської бібліотеки ім. М. Вінчевського, з якої також найцінніше вивезли, а решту фондів було передано до БАН. Після звільнення Києва від нацистської окупації, станом на 1 січня 1944 р., загальний фонд юдаїки нараховував приблизно 150 тисяч примірників, які зберігалися у філії БАН на Подолі. Залишки цього фонду склали основу теперішнього фонду юдаїки НБУВ.

Хоча після війни єврейські фонди частково й повернулися до Бібліотеки, доля багатьох цінних документів (друків і рукописів) залишилася невідомою. Так, наприклад, після грабівницького вивезення в час війни й розпорошення в післявоєнний час окремі частини колись єдиного архіву Інституту єврейської пролетарської культури можна тепер віднайти в архіві Єврейського наукового інституту YIVO в Нью-Йорку (США), Державному архіві Смоленської області (РФ), а також Інституті рукопису НБУВ. Все-таки велику частину теперішнього зібрання з юдаїки НБУВ було евакуйовано до Уфи під час Другої світової війни, а не вивезено за кордон нацистською адміністрацією чи ж просто втрачено у Києві. У 1950 р., коли відбувалася реорганізація Бібліотеки, відділ єврейської літератури зник зі звітної документації, що означало його ліквідацію. З основних фондів вилучили єврейські стародруковані та сучасні книги, пресу й рукописи. Всі рукописні та друковані матеріали було законсервовано й передано до резервного бібліотечного фонду концентрації.

Рідкісні зібрання юдаїки були сховані й таким чином позбавлені уваги бібліотекарів і дослідників на 40 років.

Сьогодні, у час нової війни – війни Росії проти України – зібрання рукописів та друкованих видань, що зберігається у відділі фонду юдаїки Інституту рукопису, налічує 150 тисяч одиниць зберігання івритом, їдишем та іншими мовами, зокрема понад 8 тисяч рукописів (це особові фонди видатних єврейських діячів – письменника Шолом-Алейхема, етнографа С. Ан-ського, вченого-семітолога Аврама Гаркаві, документи єврейських культурно-просвітницьких організацій кінця XIX – початку XX століття, колекція єврейського музичного фольклору тощо). Не лише склад, зміст, але й історія збирання, зберігання та переміщення зібрання юдаїки НБУВ надає йому особливу цінність серед історико-культурних пам'яток України та світу.

UDC 027.54(477-25)НБУВ:025.7/.9:002(=411.16)

Tetyana Batanova,

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8407-9649>,

Research Associate,

Judaica Department,

Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: Batanova@nbuv.gov.ua

**PRESERVING CULTURAL HERITAGE IN THE TIMES OF WAR:
JUDAICA AT THE V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF
UKRAINE**

Judaica collections at the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine are an inseparable part of the cultural heritage of Ukraine. Their preservation has always been one of the most important tasks of the Library from its foundation day in 1918.

Keywords: cultural heritage of Ukraine, Judaica, documents, history, war, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.